

НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ РІЗНОВИДІВ ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ: В АСПЕКТІ УЗГОДЖЕННЯ МАТЕРІАЛЬНОГО ТА ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРАВА

КУЦЕВИЧ Максим Петрович - доцент кафедри кримінального права та кримінології юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка
УДК:343.3/7

Стаття посвячена определению возможных способов усовершенствования положений УК Украины, предусматривающих специальные виды освобождения от уголовной ответственности, действительное содержание которых изменилось в связи со вступлением в силу нового УПК Украины.

Ключові слова: *притягнення до кримінальної відповідальності, звільнення від кримінальної відповідальності, повідомлення про підозру.*

Важливість і поширеність застосування інституту звільнення від кримінальної відповідальності обумовлена тим, що з його допомогою створюється можливість справляння виправного впливу на особу, що вчинила злочин, без застосування кримінально-правових санкцій.

Однак, ефективність застосування цього інституту залежить від узгодженості його змісту, що передбачений у нормах Кримінального кодексу України 2001 р. [4] (далі – КК України), та тієї його частини, що врегульована нормами Кримінального процесуального кодексу України 2012 р. [5] (далі – КПК України), оскільки в багатьох випадках саме нормами КПК України визначаються умови застосування так званих спеціальних різновидів звільнення від кримінальної відповідальності.

Натомість з набуттям чинності нового КПК України, навіть без внесення змін до КК України, змінився зміст його положень, що врегульовують зміст окремих спеціальних різновидів звільнення від кримінальної

відповідальності, що об'єктивно обмежило можливість застосування таких видів звільнення від кримінальної відповідальності та поставило питання про юридичну коректність їх нової конструкції загалом.

Завданням цього дослідження є визначення можливих шляхів вдосконалення спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності, що передбачені в КК України, обумовлених набуттям чинності новим КПК України.

Загальний зміст даного інституту, підстави і умови його застосування визначаються в КК України. Зокрема, випадки звільнення від кримінальної відповідальності передбачені в Загальній та в Особливій частинах КК України, які в науці кримінального права прийнято поділяти на загальні види, які мають загальне значення для певних видів злочинів та злочинців [1, с.64], та спеціальні види, які можуть бути застосовані лише відносно конкретного різновиду злочину. Так, наприклад, загальні види звільнення передбачені в ст.ст.: 17, 31, 45 – 49, 97, 106, а спеціальні в ст.ст.: 111, 114, 175, 212, 255, 258, 260, 263, 289, 307, 309, 311, 368-3, 368-3, 369, 401.

У ракурсі розв'язання завдання цього дослідження необхідно звернути увагу на наступні спеціальні різновиди звільнення від кримінальної відповідальності:

1) ч.3 ст.175 КК: «Особа звільняється від кримінальної відповідальності, якщо до притягнення до кримінальної відповідальності нею здійснено виплату заробітної пла-

ти, стипендії, пенсії чи іншої встановленої законом виплати громадянам»;

2) ч.4 ст.212 КК: «Особа, яка вчинила діяння, передбачені частинами першою, другою, або діяння, передбачені частиною третьою (якщо вони призвели до фактичного ненадходження до бюджетів чи державних цільових фондів коштів в особливо великих розмірах) цієї статті, звільняється від кримінальної відповідальності, якщо вона до притягнення до кримінальної відповідальності сплатила податки, збори (обов'язкові платежі), а також відшкодувала шкоду, завдану державі їх несвоєчасною сплатою (фінансові санкції, пеня)»;

3) ч.4 ст.212-1 КК: «Особа, яка вперше вчинила діяння, передбачені частинами першою або другою цієї статті, звільняється від кримінальної відповідальності, якщо вона до притягнення до кримінальної відповідальності сплатила єдиний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування чи страхові внески на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування, а також відшкодувала шкоду, завдану фондам загальнообов'язкового державного соціального страхування їх несвоєчасною сплатою (штрафні санкції, пеня)»;

4) ч. 4 ст. 258-5 КК: «Особа, крім організатора або керівника терористичної групи (організації), звільняється від кримінальної відповідальності за дії, передбачені цією статтею, якщо вона добровільно до притягнення до кримінальної відповідальності повідомила про відповідну терористичну діяльність або іншим чином сприяла її припиненню або запобіганню злочину, який вона фінансувала або вчиненню якого сприяла, за умови, що в її діях немає складу іншого злочину»;

5) ч.5 ст.354: «Особа, яка пропонувала, обіцяла або надала неправомірну вигоду, звільняється від кримінальної відповідальності, якщо стосовно неї були вчинені дії щодо вимагання неправомірної вигоди і після пропозиції, обіцянки чи надання неправомірної вигоди вона до повідомлення їй про підозру у вчиненні нею злочину добровільно заявила про те, що сталося, органу, службова особа якого наділена законом правом повідомляти про підозру» (в редакції

Закону України № 221-VII від 18.04.2013 р. [2]);

6) ч.5 ст.368-3: «Особа, яка пропонувала або надала неправомірну вигоду, звільняється від кримінальної відповідальності, якщо стосовно неї були вчинені дії щодо вимагання неправомірної вигоди і після пропозиції чи надання неправомірної вигоди вона до повідомлення їй про підозру у вчиненні нею злочину добровільно заявила про те, що сталося, органу, службова особа якого згідно із законом має право повідомляти про підозру» (в редакції Закону України № 221-VII від 18.04.2013 року [2]);

7) ч.4 ст.368-4: «Особа, яка пропонувала або надала неправомірну вигоду, звільняється від кримінальної відповідальності, якщо стосовно неї були вчинені дії щодо вимагання неправомірної вигоди і після пропозиції чи надання неправомірної вигоди вона до повідомлення їй про підозру у вчиненні нею злочину добровільно заявила про те, що сталося, органу, службова особа якого згідно із законом має право повідомляти про підозру» (в редакції Закону України № 221-VII від 18.04.2013 року [2]);

8) ч.6 ст.369: «Особа, яка пропонувала, обіцяла чи надала неправомірну вигоду, звільняється від кримінальної відповідальності, якщо стосовно неї були вчинені дії щодо вимагання неправомірної вигоди і після пропозиції, обіцянки чи надання неправомірної вигоди вона до повідомлення їй про підозру у вчиненні нею злочину добровільно заявила про те, що сталося, органу, службова особа якого згідно із законом має право повідомляти про підозру» (у редакції Закону України № 221-VII від 18.04.2013 року [2]).

Згідно з вимогами цих норм підставою звільнення особи, яка вчинила злочин, від кримінальної відповідальності є її позитивна посткримінальна поведінка. Так, згідно з ч.3 ст.175 КК України така поведінка має проявитись у виді здійснення суб'єктом злочину, як уповноваженою посадовою особою, усіх необхідних дій для фактичної виплати громадянам у повному обсязі заробітної плати, стипендії, пенсії чи іншої встановленої законом виплати.

Проявом позитивної посткримінальної поведінки згідно з ч.4 ст.212 КК України є

вчинення двох дій: 1) сплата податків, зборів (обов'язкових платежів) та 2) відшкодування державі шкоди завданої несвоєчасною сплатою податків, зборів (обов'язкових платежів), тобто сплата фінансових санкцій та пені.

Разом із тим у наведених нормах КК України конкретизована додаткова умова застосування цих різновидів звільнення від кримінальної відповідальності, а саме момент, до якого винна особа має здійснити визначений законом прояв позитивної посткримінальної поведінки. Зокрема, цей момент у ч.3 ст.175, ч.4 ст.212, ч.4 ст.212-1 та ч.4 ст.258-5 КК України визначений наступним чином: «...до притягнення до кримінальної відповідальності...», а в ч.5 ст.354, ч.5 ст.368-3, ч.4 ст.368-4 та ч.6 ст.369 КК України визначений формулюванням: «...до повідомлення їй про підозру у вчиненні нею злочину ...».

Зміст обох понять дозволяє з'ясувати системний аналіз положень КПК України. Зокрема, загальний зміст повідомлення про підозру розкривається в положеннях ст.ст. 276 – 279 КПК України.

Згідно з положеннями ст.277 КПК України, повідомлення про підозру оформлюється у вигляді процесуального документу, що складається прокурором або слідчим за погодженням з прокурором, та має містити такі відомості: 1) прізвище та посаду слідчого, прокурора, який здійснює повідомлення; 2) анкетні відомості особи (прізвище, ім'я, по батькові, дату та місце народження, місце проживання, громадянство), яка повідомляється про підозру; 3) найменування (номер) кримінального провадження, у межах якого здійснюється повідомлення; 4) зміст підозри; 5) правова кваліфікація кримінального правопорушення, у вчиненні якого підозрюється особа, із зазначенням статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність тощо.

У зв'язку з тим, що згідно з ч.1 ст. 276 КПК України, повідомлення про підозру може здійснюватись за результатом проведення низки слідчих дій, що забезпечили наявність достатніх доказів для підозри особи у вчиненні кримінального правопорушення, так і у випадках: 1) затриман-

ня особи на місці вчинення кримінального правопорушення чи безпосередньо після його вчинення; 2) обрання до особи одного з передбачених цим Кодексом запобіжних заходів, тобто до проведення комплексу слідчих дій, у ст. 278 КПК України передбачено два можливі порядки здійснення такого повідомлення: 1) письмове повідомлення про підозру вручається в день його складення слідчим або прокурором, а у випадку неможливості такого вручення – у спосіб, передбачений цим Кодексом для вручення повідомлень; 2) письмове повідомлення про підозру затриманій особі вручається не пізніше двадцяти чотирьох годин з моменту її затримання.

Зміст наведених норм дозволяє визначити повідомлення про підозру як процесуальну дію, що становить собою певний спосіб доведення слідчим або прокурором до відома певної фізичної особи змісту правопорушення, яке ймовірно вчинила ця особа.

Поняття «притягнення до кримінальної відповідальності» визначене в п.14 ч.1 ст.3 КПК України як «стадія кримінального провадження, яке починається з моменту повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального правопорушення».

Таким чином, законодавець на позначення одного й того ж моменту, до якого винна особа має здійснити встановлений законом прояв позитивної посткримінальної поведінки, визначив у різних статтях різними поняттями: «до притягнення до кримінальної відповідальності» та «до повідомлення про підозру», які виступають синонімами. При цьому, в обох випадках, фактичне вчинення дій, які у вказаних статтях КК України розглядаються як прояви позитивної посткримінальної поведінки, після моменту «повідомлення про підозру» не може бути враховане судом як підстава звільнення особи від кримінальної відповідальності.

Такий підхід законодавця є невдалим з декількох причин:

1) порушується принцип єдності термінології, як принцип законодавчої техніки, що запобігає небажаній синонімії понятійного апарату [8, с.52];

2) вживання поняття «до притягнення

до кримінальної відповідальності» є небажаним з огляду на те, що в період чинності КПК України 1960 р. чітко розуміння змісту цього поняття, яке відрізнялось як за змістом, так і за етапом його здійснення в кримінальному провадженні, закріпив у своєму рішенні Конституційний Суд України, який розтлумачив положення ст.80 Конституції України [3]. Зокрема, у п.1 резолютивної частини рішення Конституційного Суду України у справі про депутатську недоторканність №9-рп/99 від 27 жовтня 1999 р. вказано:

«1.1. Кримінальна відповідальність настає з моменту набрання законної сили обвинувальним вироком суду.

1.2. Притягнення до кримінальної відповідальності, як стадія кримінального переслідування, починається з моменту пред'явлення особі обвинувачення у вчиненні злочину» [7].

Таким чином, Конституційний Суд України поняття «притягнення до кримінальної відповідальності» визначив як стадію кримінального провадження, яка не могла мати місце при затриманні особи під час вчинення чи відразу після вчинення кримінального правопорушення, на відміну від здійснення повідомлення про підозру, а лише на етапі «пред'явлення особі обвинувачення у вчиненні злочину», що виділялась в КПК України 1960 р.[6], як етап кримінального провадження, що передує його закінченню;

З урахуванням вищевикладеного, формулювання «до притягнення до кримінальної відповідальності» в ч.3 ст.175, ч.4 ст.212, ч.4 ст.212-1 та ч.4 ст.258-5 КК України доцільно виключити.

Однак, з точки зору підвищення ефективності спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності, доцільно не просто замінити формулювання «до притягнення до кримінальної відповідальності» на формулювання: «...до повідомлення їй про підозру у вчиненні нею злочину ...», а передбачити для особи, що притягається до кримінальної відповідальності, ширші можливості вчинення дій, які можуть бути підставою звільнення її від кримінальної відповідальності.

Аргументами на користь такого підходу

можуть бути наступні:

1) обмеження виконання умов звільнення моментом здійснення повідомлення про підозру фактично зводить нанівець можливість застосування таких спеціальних видів звільнення, оскільки винній особі дається дуже мало часу для виконання умов звільнення;

2) соціальна позитивність посткримінальних дій не змінюється залежно від моменту їх вчинення, що визначається стадією кримінального провадження, чи то вони будуть вчинені до повідомлення про підозру чи до винесення судом ухвали про призначення судового розгляду (в порядку ч.1 ст.316 КПК України), чи до постановлення судом вироку в кримінальному провадженні. У будь-якому випадку досягається основна мета існування інституту звільнення від кримінальної відповідальності – виправний вплив на особу винного (спеціальна превенція) і на інших осіб (загальна превенція) без застосування кримінально-правового покарання;

3) згідно з ч.2 ст.286 КПК України «встановивши на стадії досудового розслідування підстави для звільнення від кримінальної відповідальності та отримавши згоду підозрюваного на таке звільнення, прокурор складає клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності та без проведення досудового розслідування у повному обсязі надсилає його до суду». Отже, застосування процедури звільнення може бути здійснене за дотримання двох процесуальних умов: наявність у особи статусу підозрюваного та отримання її згоди на застосування звільнення. Це означає, що винна особа спочатку повинна виконати умови звільнення, передбачені КК України, а після цього їй буде вручено повідомлення про підозру, що, згідно з ч.1 ст.42 КПК України, означатиме набуття нею правового статусу підозрюваного, і після цього в неї може бути запитана згода на застосування інституту звільнення щодо неї. Таким чином, особа, навіть та, що добросовісно помиляється в правомірності своїх дій, наприклад, при несплаті податків, вже зобов'язана вчинити позитивні посткримінальні дії аби отримати можливість бути звільненою від кримінальної

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена визначенню можливих шляхів вдосконалення положень КК України, які передбачають спеціальні різновиди звільнення від кримінальної відповідальності, дійсний зміст яких зазнав змін у зв'язку з набуттям чинності новим КПК України.

SUMMARY

The article is devoted to the identification of possible ways to improve the provisions of the Criminal Code, providing for special types of exemption from criminal liability, the actual content is changed in connection with the entry into force of the new Code of Criminal Procedure of Ukraine.

відповідальності. Такий підхід видається некоректним, оскільки до відома винної особи не доводиться будь-яка кримінально-правова оцінка її дій, що ставить питання про правомірність вимоги до неї з боку держави вчинення позитивних посткримінальних дій. Додатковим аргументом у цьому плані може бути те, що здійснення повідомлення про підозру за своїм змістом відповідає такій стадії кримінального провадження, як порушення кримінальної справи відносно особи, оскільки Законом від 18.04.2013 р.[2] у ст.ст. 354, 368-3, 368-4, 369 положення, що передбачало «порушення кримінальної справи щодо неї» як кінцевий момент реалізації винною особою умов звільнення від кримінальної відповідальності, було замінено положенням «до повідомлення їй про підозру ...». Так, «порушення кримінальної справи відносно особи» передбачалось КПК України 1960 р. і здійснювалось після порушення кримінальної справи по факту з урахуванням наявних доказів, які свідчили про винність конкретної особи у вчиненні конкретного кримінального правопорушення, тому реалізація винною особою умов звільнення дозволялась до моменту пред'явлення особі обвинувачення у вчиненні злочину, яке могло мати місце лише після порушення кримінальної справи відносно особи.

З урахуванням викладеного, у ч.3 ст.175, ч.4 ст.212, ч.4 ст.212-1 та ч.4 ст.258-5, ч.5 ст.354, ч.5 ст.368-3, ч.4 ст.368-4 та ч.6 ст.369, кінцевим моментом можливої реалізації умов звільнення, пов'язаним з перебігом кримінального провадження, має бути вказане або постановлення вироку суду або така вказівка на кінцевий момент має бути ліквідована взагалі, як це зроблено в ч.3 ст.263, ч.4 ст.289, ч.2 ст.111, ч.4 ст.307 та ч.4 ст.309 КК України.

Література

1. Баулін Ю.В. Звільнення від кримінальної відповідальності: Монографія. – К.: Атіка, 2004. – 296 с. – С.64.
2. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо приведення національного законодавства у відповідність із стандартами Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією» від 18.04.2013 р. № 221-VII // Офіційний вісник України. – 2013. – № 37. – Стор. 7. – Стаття 1298.
3. Конституція України від 28.06.1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
4. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 року // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25-26. – Ст.131.
5. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 9-10. – № 11-12. – № 13. – Ст.88.
6. Кримінально-процесуальний кодекс України від 28.12.1960 р. // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1961. – № 2. – Ст. 15.
7. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Міністерства внутрішніх справ України щодо офіційного тлумачення положень частини третьої статті 80 Конституції України (справа про депутатську недоторканність) №9-рп/99 від 27 жовтня 1999 р. // Офіційний вісник України. – 1999. – № 44. – Стор. 71.
8. Тростюк З.А. Понятійний апарат Особливої частини Кримінального кодексу України: монографія – К.: Атака, 2003. – С.52. – 144 с.